

TUR232 ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ GRAMERİ

(5. HAFTA)

SES BİLGİSİ

Tarihî Türkçe metinlerde, ses bilgisi özellikleri olarak görülen özelliklerin büyük bir bölümü, yazım meselesi olarak da değerlendirilebilir. Yazım ve ses bilgisine ait özellikler birbirinden tamamıyla ayrılmamışlardır. Eski metinlerde, kullanılan yazı dolayısıyla kelimelerin telaffuzunu doğru ve tam olarak tespit etmek oldukça güçtür.

I. ÜNLÜLER

A. Ünlü Değişmeleri

Türkçede gerek söz köklerinde, gerek eklerde bulunan ünlüler, çeşitli sebeplerin tesiriyle, gelişmiş ve değişikliklere uğramışlardır. Bunların tarihî seyrini, saha ve lehçelerini göz önünde tutarak belirtmek gerekir.

A. 1. i / e meselesi

Henüz tam olarak açıklanamamış bir konudur. Çünkü tarihî seyir içerisinde seslerin gelişimi her iki şekilde de görülmektedir. Yani / i / > / e / ve / e / > / i / böyle ikili gelişim göstermiştir. Bazı dilciler, aynı sözcüğün hem / i /'li hem de / e /'li şeklinin bulunmasından dolayı / e / ve / i / karışımı bir ses ileri sürmüşlerdir. Ancak bazı dilciler ise buna karşı çıkmışlar ve bazı lehçelerde de aynı şekilde ikilik gösteren diğer ünlülerin nasıl açıklanacağını ileri sürerek bu görüşü kabul etmemişlerdir. Bu konuda tarihî araştırmalar sonucunda şu veriler ortaya çıkmıştır:

A. 1. 1. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kök hecede i bulundurduğu hâlde bugün standart Türkiye Türkçesinde e'li olan kelimeler:

bil 'bel', biş 'beş', dir- 'der-', di- 'de-', gice 'gece', girü 'geri', il 'el, yabancı', 'il 'el, memleket', ir- 'er-', iriş- 'eriş-', ir 'erken', irte 'erte', iş 'eş', it- 'et-', siz- 'sez-', vir- 'ver-' yi- 'ye-', yidi 'yedi', yidek 'yedik', yiğ 'yeğ', yil 'yel', yil- 'yel-', yim 'yem', yir 'yer', yit- 'yet-, eriş-, kafi gel-', yitür- 'yetiştir-' (Duman 1999: 65-104).

A. 1. 2. Ölçünlü Türkçede i'li olan bazı kelime kökleri tarihî dönem metinlerinde düzenli olmamakla beraber e' li görülmektedir:

eyü 'iyi', gey- 'giy-', get- 'git-', eşit- 'iştir-' (Duman 1999: 65-104)

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki i >e ve e > i geçişi (*kise-kese, mişe-meşe, div-dev, binamaz-beynamaz, tiz-tez, seyl- sil> sel, demağ- dimağ, çerağ - çırağ, çıra vb.*), bu eğilim Türkçedeki değişmeyle benzerlik göstermesi bakımından dikkate değerdir.

A. 2. u / o ; ü / ö değişimi

Arap alfabesinde bu sesleriçin ayrı işaretler bulunmadığından *uğra-, uyan-, güzel vb.* sözcüklerin /o/ ve /ö/ ile mi, yoksa /u/ ve /ü/ ile mi yazılmış olduğunu kesin olarak belirlemek güçtür. Bu konuda Türkçede ilk hece dışında o/ö seslerinin bulunmadığının dikkate alınması gerekir.

B. ÜNLÜ UYUMU

Art ve ön damak ünlü uyumu, Türkçenin tarihî dönemlerinin bütününde, sağlam bir şekilde korunduğu gibi bu dönemde de korunmuştur. Düzlük-yuvarlaklık ünlü uyumu ise daha önceki dönemlerde düzenli bir biçimde korunmadığı gibi bu dönemde de tam olarak sistemleşmemiştir.

B. 1. Art ve Ön damak uyumu

Bu uyum, Türkçenin her devrinde olduğu gibi bu dönemde de sistemli bir şekilde kendini göstermektedir. Ama bu durumun bazı istisnaları vardır.

Aidiyet eki olan ve getirildiği sözcüğü sıfat yapan -ki eki kök ünlüye uymazken Eski Anadolu Türkçesinde art ünlü şeklinin bulunması dikkat çekicidir:

havadağı kuş, andağı ulu kiçi, uçmakdağı kevser vb.

Cevheri eylem i-'nin iyelik ekli *-duk* sıfat-eylem olan *idüg-i* sözcüğünde ek gibi değerlendirildiğinden ünlü uyumuna tabi tutulmuştur: *az idüğün, hak idüğün, fettan idüğün vb.*

İken zarf-eylem ise bugün olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesinde de önlük-artlık uyumuna tabi tutulmamıştır: *sever-iken, kapar-iken* vb.

B. 2. Düzlük ve Yuvarlaklık Uyumu

Bu uyum, Türkçenin ilk devirlerinden beri genelleşmediği gibi Eski Anadolu Türkçesi devrinde de genelleşmemiştir. Eski Anadolu Türkçesinde de genelleşmeyen bu durum devam etmekte ve ayrıca eski yazı dilinden farklı olarak birçok sözcükte ve ekte yuvarlaklaşma kendini göstermektedir. Düz ünlü taşıması gereken eklerin yuvarlak ünlülü olduğu görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma Eski Anadolu Türkçesinin en önemli ses bilgisel özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır.

B. 2. 1. Sözcüklerde Yuvarlaklaşma

B. 2. 1. 1 Eski Türkçe devrinde mevcut olan -ğ ve -g'ler düşerken, kendiinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır. Bu ses olayı, düşmekten ziyade bir kaynaşma mahiyeti taşımaktadır. Bu şekilde yuvarlak ünlü taşıyan sözcüklerden kapu, sevü gibi sözlerde yuvarlaklaşmaya -ğ ve -g'nin düşmesi kadar, p ve v gibi dudak ünsüzleri de sebep olmuştur denilebilir: *arığ > aru, bilig > bilü, kapıg > kapu* vb.

B. 2. 1. 2. Dudak ünsüzleri b, m, p tesiri ile de bazı sözcüklerde yuvarlaklaşma görülmektedir: *demir > demür, kirpik > kirpük* vb.

B. 2. 1. 3. -uk / -ük ; -ğaru / -gerü gibi bazı eklerin bünyesinde bulunan yuvarlak ünlüler sebebiyle bu olay ortaya çıkmıştır: *taniş-uk, art-uk, del-ük, iç-gerü > içerü, yok-garu > yokaru* vb.

B. 2. 1. 4. Bunların dışında bir sebebe bağlı olmayan yuvarlaklaşmalar da vardır: *altun, berü, azuk* gibi.

B. 2. 1. 2. Eklerde Yuvarlaklaşma

Eklerin yazılışında görülen kalıplaşmış durumlar, Eski Anadolu Türkçesinde de belirli bir biçimde olmuştur. Bunları iki grupta incelenebilir:

B. 2. 1. 2. 1. Ünlüsü Aslında Yuvarlak Olan Ekler

-up/üp ; -uban/-üben : Zarf-eylem eki

yak-up, gir-üp, san-up, gel-üben, kır-uban ...

-dur/-dür- : Ettirgenlik eki

yaraş-dur-mış, yağ-dur-ur, bil-dür-ür ...

-ur/-ür- : Ettirgenlik eki

geç-ür-ür, yit-ür-ür ...

-gür- : Ettirgenlik eki

ir-gür-di, dir-gür-di ...

-sun/-sün; -sunlar/-sünler: Emir eki

yapma-sun, kır-sunlar, yesünler, otur-sun ...

-dur, -dür: Bildirme eki

aşkun iş-dür, mar-dur, kul-dur ...